NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-6]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

UDK 81’373.7:81’42

FRAZEOLOGIZM VA PAREMIYALARDAGI SONLARNING PRAGMATIK ASPEKTDA AKS ETISHI

Nematjanova Dilafruz Olim qizi
Namangan davlat universiteti Jahon tillari fakulteti o‘qituvchisi
nematjanovadilafruz69@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi frazeologizm hamda paremiyalarda qo‘llaniladigan son komponentlarining pragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida sonlarning faqat miqdoriy ma’no ifodalash bilan cheklanmay, balki baholovchi, kuchaytiruvchi, umumlashtiruvchi va madaniy kod sifatida xizmat qilishi aniqlanadi. Frazeologik birliklarda sonlarning qo‘llanishi nutqning ekspressivligini oshirishi, kommunikativ maqsadni aniq ifodalashga xizmat qilishi ilmiy asosda yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *frazeologizm, paremiyalar, son komponent, pragmatika, ekspressivlik, lingvokulturologiya.*

ОТРАЖЕНИЕ ПРАГМАТИЧЕСКОГО АСПЕКТА ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ ВО ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ И ПАРЕМИЯХ

Аннотация. *В статье рассматриваются прагматические особенности числовых компонентов во фразеологизмах и паремиях узбекского и английского языков. Установлено, что числительные выполняют не только количественную функцию, но и обладают оценочным, экспрессивным и культурным значением. Анализ показывает, что использование числовых компонентов усиливает коммуникативное воздействие и способствует более точной передаче смысла высказывания.*

Ключевые слова: *фразеологизмы, паремии, числительные, прагматика, экспрессивность, лингвокультурология.*

THE REPRESENTATION OF THE PRAGMATIC ASPECT OF NUMERALS IN PHRASEOLOGICAL UNITS AND PROVERBS

Abstract. *This article analyzes the pragmatic features of numerical components in phraseological units and proverbs in Uzbek and English languages. The study reveals that numbers are not limited to expressing quantity but also perform evaluative, expressive, and cultural functions. The use of numerical elements enhances communicative impact and contributes to the precise expression of meaning in discourse.*

Keywords: *phraseological units, proverbs, numerals, pragmatics, expressiveness, linguoculturology.*

KIRISH

Til inson tafakkurining eng muhim ifoda vositalaridan biri bo‘lib, u orqali jamiyatning madaniyati, dunyoqarashi va ijtimoiy qadriyatlari aks etadi. Til birliklari orasida frazeologizmlar va paremiyalar alohida o‘rin tutib, ular xalq donishmandligi hamda tarixiy tajribasining ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu birliklar muloqot jarayonida estetik ta’sir ko‘rsatish, nutqni jonlantirish va axborotni ta’sirchan yetkazish kabi muhim funksiyalarga ega. Ularning qo‘llanilishi pragmatik aspekt bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bu jarayonda nutqiy maqsad, kontekst va kommunikativ maqsad yetakchi rol o‘ynaydi.

Frazeologik birliklar va paremiyalar tarkibida sonlarning uchrashi tilning semantik tizimida muhim omil hisoblanadi. Chunki sonlar oddiy matematik birliklardan tashqari, ramziy, majoziy va pragmatik yuklamaga ham ega. Ularning til birliklaridagi ishtiroki semantik aniqlik, obrazlilik va ekspressivlikni oshiradi hamda muayyan ma’naviy-estetik tushunchalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

“Pragmatika” (yunoncha “praxis” - ish, harakat) aslida falsafiy tushuncha bo‘lib, u Sokratdan oldingi davrlarda ham qo‘llanilgan va keyinchalik uni J. Lokk, E. Kant kabi faylasuflar Aristoteldan o‘zlashtirganlar. Shu tariqa, falsafada pragmatizm yo‘nalishi shakllangan. Ushbu yo‘nalishning asosiy rivojlanish davri XIX-XX asrlarga to‘g‘ri keladi. Ayniqsa, XX asrning 20-30 yillarida pragmatizm g‘oyalarining keng tarqalishi aniq sezila boshlandi. Amerika va Evropada bu

targ‘ibotning keng yoyilishida C.Pirs, R.Karnap, C.Morris, L.Vittgenshteyn [1] kabi olimlarning xizmatlarini alohida qayd etish lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O‘zbek tilshunosligida pragmatika yo‘nalishida keng qamrovli tadqiqotlar olib borgan olimlar qatorida Sh.Safarov [2], U.Rahimov [3], A.Nurmanov, M.Hakimov [4] va A.Mamatov [5] kabi olimlarni alohida ta’kidlash lozim. Ularning ilmiy izlanishlari pragmalingvistika sohasining shakllanishi va rivojlanishiga beqiyos hissa qo‘shib, til birliklarining kontekstga bog‘liq holda ishlatilishi, kommunikativ strategiyalar va nutq aktlarining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganishga yo‘naltirilgan. Ushbu olimlarning tadqiqotlari o‘zbek tilida pragmatik omillarni chuqur tahlil qilish, muloqot jarayonida til vositalarining funksional imkoniyatlarini aniqlash hamda til va nutqning o‘zaro bog‘liqligini ilmiy asosda tushuntirishga xizmat qilgan.

Lisoniy faoliyatning pragmatik xususiyatlari tilning ijtimoiy mohiyatini aniqlashda muhimdir, chunki ular tilning ijtimoiy va psixologik qonuniyatlarga mos ravishda rivojlanishini ko‘rsatadi. Til tizimining taraqqiyoti pragmatika bilan bog‘liq bo‘lib, bu jarayon filogenetik va ontogenetik jihatdan ham asosli. Dastlab, til so‘zlovchining shaxsiy istaklari va manfaatlari uchun xizmat qiladi, bu esa tilning kommunikativ funksiyalarini belgilaydi [6].

Professor A.Nurmanov pragmalingvistika sohasidagi tadqiqotlarida ushbu yo‘nalishning obyekti sifatida quyidagi unsurlarni ajratib ko‘rsatadi: jumla tarkibida deskriptiv bo‘lmagan unsurlar, jumla mazmunini so‘zlovchi bilan bog‘lovchi birliklar, modus (munosabat)ni bevosita ifodalovchi kirish komponentlari, baho bildiruvchi leksik vositalar, insonning subyektiv ruhiy holatini aks ettiruvchi diskurs, nutqiy odatlar (etiket), hurmat ifodalovchi vositalar hamda presuppozitsiya. Ushbu jihatlar pragmalingvistik tadqiqotlarning asosiy yo‘nalishlarini belgilab beradi [7].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot kompleks yondashuv asosida olib borildi va unda bir nechta lingvistik metodlardan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini quyidagi usullar tashkil etadi: tavsifiy (descriptive) metod — frazeologizm va paremiyalardagi son komponentlarining semantik va struktur xususiyatlarini aniqlash hamda ularni tizimli ravishda tavsiflash uchun qo‘llanildi; qiyosiy (comparative) metod — o‘zbek va ingliz tillaridagi birliklarni o‘zaro solishtirish orqali umumiy va farqli jihatlarni aniqlash imkonini berdi; pragmatik tahlil usuli — son komponentlarining nutqdagi funksional yuklamasi, kommunikativ maqsadga xizmat qilishi o‘rganildi; Jahon tilshunosligida nutqiy faoliyatning pragmatik xususiyatlari, asosiy pragmatik kategoriyalar, diskurs, nutqiy strategiya, pragmatik kontekst hamda nutqiy akt tuzilishi masalalarida T.Van Deykning tadqiqotlari alohida ahamiyat kasb etadi. Olimning “Til. Bilim. Muloqot” asarida pragmatik kontekst va uning interpretatsiyasi, shuningdek, diskursning kognitiv va pragmatik jihatlari batafsil ilmiy tahlil qilingan. Ushbu tadqiqotlar pragmalingvistikaning nazariy asoslarini yanada chuqur o‘rganishga xizmat qiladi [8].

Pragmalingvistik nazariyalarning rivojlanishida amerikalik faylasuf va tilshunos J.Serl tadqiqotlari muhim ahamiyat kasb etadi. Olim nutqiy akt nazariyasi va uning tasnifi, shuningdek, nutqiy aktning illokuativ hamda propozitsional mazmuni o‘rtasidagi farqlar bo‘yicha asosli ilmiy mulohazalarni ilgari surgan [9]. Uning tadqiqotlari hozirgi kunda ham ifodaning semantik va pragmatik tuzilishi, nutqiy aktlarning tasnifi borasida muhim nazariy manba sifatida foydalanilmoqda.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

“Yetti o‘lchab, bir kes” maqolida “yetti” soni pragmatik jihatdan ehtiyotkorlik, tafakkur va mas’uliyatni ifodalaydi. Qaror qabul qilishdan oldin yetti marotaba o‘ylash zarurligini maslahat berishda qo‘llasa bo‘ladi va u insonni ehtiyotkorlikka undaydi. Shoshqaloqlikning oldini olish va oqibatlarini tushuntirish uchun ogohlantiruvchi vosita sifatida ushbu maqoldan tanbeh va e’tiroz bildirishda ishlatiladi. Targ‘ibot va ta’sirchanlikda nutqning ta’sirchanligini oshirib, insonni puxta o‘ylangan qarorlar qabul qilishga chaqiradi. Kontekstga bog‘liq qo‘llanilishida esa maslahat shaklida ehtiyotkorlikka, tanbeh sifatida esa noto‘g‘ri qarorlarning oldini olishga xizmat qiladi. “Yetti” soni ramziy ma’noga ega bo‘lib, madaniy kontekstdagi yetuklik va to‘liq tekshiruv timsoli bo‘lib, insonni puxta qaror qilishga undaydi. Maqolda “yetti” soni oddiy miqdoriy birlik emas, balki nutqni izchil va ta’sirchan qilishga xizmat qiluvchi semantik vositadir. “Measure thrice before you cut once” maqolida “thrice” (uch marta) va “once” (bir marta) sonlari ehtiyotkorlik va puxta o‘ylash tamoyillarini ifodalaydi. Har qanday harakat yoki qaror oldidan uch marta tekshirish tavsiya etiladi, shoshqaloqlikdan saqlanishga undaydi. Noto‘g‘ri qarorlarning oldini olish uchun tezkor harakat qilish emas, balki qayta ko‘rib chiqish muhimligini bildiradi. Nutqda ta’sirchanlikni oshirib, insonni diqqat bilan fikrlashga yo‘naltiradi. Ishni puxta rejalashtirish, xatolardan qochish va ehtiyotkorlik bilan harakat qilishga rag‘batlantirish uchun ishlatiladi. Ramziy ma’noda “Thrice” (uch marta) fikrlash jarayonining yaxlitligini, “once” (bir marta) esa bajarishning oxirgi bosqichini bildiradi. “Yetti o‘lchab, bir kes” va “Measure thrice before you cut once” maqollari mazmun jihatidan o‘xshash bo‘lib, ikkalasi ham ehtiyotkorlik va rejalashtirishni targ‘ib qiladi. O‘zbek maqolida “yetti” soni mukammallik va yetuklik ramzi sifatida ishlatilgan bo‘lsa, ingliz maqolida “uch” soni fikrlash jarayonining bosqichlarini ifodalaydi. Har ikkisi pragmatik jihatdan maslahat, tanbeh va targ‘ibot vazifasini bajaradi, lekin “yetti” soni kattaroq ehtiyotkorlikni bildirsa, “uch” soni yanada amaliy yondashuvni anglatadi.

XULOSALAR

Tahlillarimizga koʻra, oʻzbek va ingliz tilidagi son komponentli paremiologik birliklarda pragmatik aspektda oʻxshashliklar va farqliliklar mavjud: har ikkala madaniyatda ham mazmunan teng keladigan yoki ayni ekvivalent boʻlgan birliklar mavjud. Oʻzbek madaniyatida sonlar muhim rol oʻynaydi va qisqacha mazmunni samarali yetkazish uchun ishlatiladi. Biroq, ingliz tilidagi son tarkibli birikmalarning hammasida son ishlatilmasligi mumkin. Shuningdek, son qatnashgan maqol va matallarda oʻzbek tilida emotsional taʼsirning kuchliroq aks etishi ehtimoli mavjud. Biroq, har ikki til va madaniyatdagi frazeologik va paremiologik birliklar xalqlarning dunyoqarashini va tajribalarini aks ettirishda katta ahamiyatga ega. Son tarkibli paremiyalar, maqol, matal va frazeologik birliklar gapiruvchi yoki yozuvchining niyatini aniq, tushunarli, esda qolarli va loʻnda tarzda yetkazishda muhim rol oʻynaydi. Bu esa, pragmatik ahamiyatiga asoslanib, tinglovchida turlicha taʼsirlar uygʻotadi va muloqotni yanada samarali qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Монография. – Тошкент, 2008. – Б.40
2. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Монография. – Тошкент, -2008. – Б.318
3. Раҳимов У. Ўзбек тилида юкламалар пресуппозицияси: Филол. фанлари номзоди...дисс. – Андижон, 1994. – Б.120
4. Нурманов А, Ҳакимов М. Лингвистик прагматиканинг назарий шаклланиши // Ўзбек тили ва адабиёти, 2001, 4-сон.
5. Маматов А. Языковая картина мира как когнитивный феномен // Хорижий тил таълимининг когнитив-прагматик тамойиллари. Самарқанд: СамДЧТИ, 2007. – Б.56
6. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Монография. – Тошкент, 2008. – Б.40
7. Нурмонов А. Синтактик бирликларнинг прагматик томони. Танланган асарлар. III жилд. – Тошкент: Академнашр, 2012. – Б. 246
8. Ван Дейк Т. Язык. Познание. Коммуникация. – Москва: БГК им. И.А. Бодуэн де Куртенэ 2000. – С.308
9. Серль Дж. Что такое речевой акт? // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XVII. Теория речевых актов. – Москва: Прогресс, 1986. – С.151-170. Серль Дж. Косвенные речевые акты / Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XVII. Теория речевых актов. – Москва: Прогресс, 1986. – С.195-222. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XVII. Теория речевых актов. – Москва: Прогресс, 1986. − С.170-195